

Balanceren op een slappe koord

Spanningsvelden in de sociale economie

Frans, M., Seynaeve, K. & Vranken, J. (2002), *Balanceren op een slappe koord: spanningsvelden in de sociale economie*, (nog te publiceren).¹

De initiatieven uit de sociale inschakelingseconomie zijn inmiddels de kinderschoenen ontgroeid. Wat begon als een aantal kleinschalige experimenten is een rijk arsenaal van volwassen organisaties geworden. Stilaan hebben zij een plaats weten te veroveren tussen de private marktsector en de overheidssector. Deze tussenpositie betekent geenszins dat de zogenaamde 'derde sector' hermetisch afgesloten zou zijn van beide andere sectoren. Iedere dag krijgt de sociale economie af te rekenen met invloeden van buitenaf, die vaak leiden tot spanningen binnen de organisaties. De vraag waarop wij een antwoord zoeken, is hoe de sociale economie omgaat met deze maatschappelijke ontwikkelingen. Dit vormt de kern van de publicatie die is opgevat als een dialoog tussen mensen uit het werkveld, beleidsmakers en academici.

Via interviews met de verantwoordelijken van diverse sociale inschakelingsinitiatieven hebben we geprobeerd te achterhalen welke spanningsvelden zij ervaren in hun werking en hoe zij daarmee omgaan. De geselecteerde initiatieven bestrijken het brede spectrum van de sociale inschakelingseconomie: twee beschutte werkplaatsen, een incubatiecentrum, een opleidingsproject, een werkervaringsproject, een sociaal interimkantoor, een invoegbedrijf, twee sociale werkplaatsen, een arbeidszorgproject en een koepelorganisatie.

De spanningsvelden die we in de interviews hebben gedetecteerd, vatten we samen onder de noemers: 'groei versus meerwaarde', 'emancipatie versus disciplineren', 'lokaal versus globaal', 'pleitbezorger versus onderaannemer', 'arbeid versus zorg' en 'integratie versus uitsluiting'.

Als reactie op de 'stemmen uit het veld', geven Walter Van Trier, Dirk Geldof, Jordi Estivill, Fons Leroy, Ann Neels en Ides Nicaise, elk vanuit hun eigen perspectief, hun visie op deze spanningsvelden.

Groei versus meerwaarde

Zijn (economische) groei en (maatschappelijke) meerwaarde tegengesteld aan elkaar of kan groeien ook synoniem zijn met 'meer waarden realiseren'?

Volgens de respondenten is het bij beslissingen over de groei van een organisatie steeds balanceren op een slappe koord. Het gevaar voor uitsluiting van de zwakste medewerkers bij een onbeteugelde groei is niet denkbeeldig. Aan de andere kant laat een zekere schaalgrootte ook toe om op een aantal terreinen gemakkelijker te werken, bijvoorbeeld wegens een bredere omkadering. *'Small is beautiful, but difficult'*, aldus één van de respondenten.

De geïnterviewde organisaties staan terecht of ten onrechte *sceptisch ten opzichte van groei*. Veel hangt volgens hen af van de manier waarop men groeit: in de breedte en/of in de diepte, door diversifiëring van activiteiten en/of door aanbieden van verschillende tewerkstellingstypes. Telkens heeft dit implicaties voor het werken op maat van de doelgroep en het creëren van kansen op doorstroming. Evenwel wordt in sommige organisaties de groei, in de zin van de diversificatie van activiteiten, juist ingegeven vanuit de bekommelingen om de doelgroep. Het voordeel van een zekere schaal-grootte kan namelijk zijn dat een traject binnen de eigen organisatie kan worden ontwikkeld, bijvoorbeeld van arbeidszorg naar sociale werkplaats. In elk geval vindt men het in deze discussie belangrijk om bij de kerntaak te blijven.

Volgens *Walter Van Trier* komt de gesignaleerde spanning tussen groei en meerwaarde vooral voort uit de ambigue wijze waarop de sector van de sociale inschakelingseconomie in het discours van de meerwaardeneconomie een plaats krijgt. Komen tot een duidelijke en juiste conceptuele plaatsbepaling van deze sector moet daarom een prioritaire taak zijn.

Emancipatie versus disciplineren

Heeft de sociale inschakelingseconomie tot doel om mensen weerbaar en mondig te maken of om hen onmiddellijk en naadloos te laten inpassen in het reguliere circuit? Gaat het om een enge arbeidsmarktintegratie of wordt een brede maatschappelijke integratie beoogd?

Deze doelstelling verschilt uiteraard naar gelang van het type sociale inschakelingsinitiatief: opleidings-, begeleidings- en werkervaringsprojecten enerzijds, permanente tewerkstellingsinitiatieven anderzijds. De laatste jaren ervaart men op beide terreinen echter *steeds meer een 'disciplineren'* richting regulier economisch circuit. Staan er tegenover inspanningen van de aanbodzijde onvoldoende inspanningen van de vraagzijde van de arbeidsmarkt, dan leeft de bezorgdheid dat de meest kwetsbaren opnieuw uit dat reguliere circuit gestoten worden. Voor deze mensen lijkt (permanente) tewerkstelling in het sociale circuit aangewezen. Uiteraard heeft *arbeid op zich al een emanciperend*

effect: de integratieve functie van arbeid werd meermaals vastgesteld door de respondenten. Men is ervan overtuigd dat het emanciperend effect van sociale tewerkstelling groter is door de lage drempel en de mogelijkheden om terug sociale contacten op te bouwen. Binnen die tewerkstelling vindt men het echter ook belangrijk om aandacht te blijven hebben voor de concrete noden van de verschillende werknemers. Door emanciperende elementen zoals democratisering van het organisatieproces en de creatie van inspraakkanalen (bv. werkoverleg, functioneringsgesprekken) in de werking te integreren, ontstaat er ruimte om de stem van de werknemers aan bod te laten komen. Als mensen op verschillende manieren erkenning voor hun inbreng ervaren, vergroot ook hun gevoel van zelfwaarde en het gevoel dat ze in de maatschappij iets te betekenen hebben.

Volgens *Dirk Geldof* overstijgt de spanning tussen emancipatie en disciplineren het niveau van de organisaties. Voor hem is het een spanning voor de maatschappij als geheel: een vraag naar maatschappelijke en politieke keuzes. Het gaat dan vooral om discussies over wegen naar integratie, solidariteit en tijdskeuzes.

Lokaal versus globaal

De vraag is hier hoe de huidige tendensen van globalisering een stempel drukken op de (lokale) werking van een initiatief uit de sociale inschakelingseconomie en hoe men daarmee omgaat.

Europese samenwerking tussen initiatieven wordt sterk gestimuleerd. Dit kan voordelen hebben. Het uitwisselen van 'good practices' kan de lokale werking van initiatieven aanzienlijk verbeteren. De europeanisering kan ook nadelige effecten hebben en dan vooral het Europees centraal gestuurd subsidiebeleid van het Europees Sociaal Fonds. Verschillende respondenten getuigen dat de stringente regelgeving en loodzware administratie de creativiteit en innovering aanzienlijk kunnen belemmeren.

Naast europeanisering speelt *globalisering* een rol. Onder invloed van (globale) economische ontwikkelingen is de *doelgroep namelijk fel veranderd*. Niet alleen komt nu – omwille van de economische hoogconjunctuur van de voorbije jaren – de 'bo-

demlaag' in de sociale economie-initiatieven terecht. Ook zijn allochtonen, asielzoekers en politiek vluchtelingen sterker vertegenwoordigd in de doelgroep wat vaak een aanpassing van begeleidingsmethodieken en activiteiten vergt. Door globalisering veranderen ook de aangeboden economische activiteiten. In de beschutte werkplaatsen bijvoorbeeld, stelt men vast dat eenvoudig werk meer en meer wordt uitgevoerd naar lageloonlanden, waardoor men in de sociale economie vaak de druk voelt om te rationaliseren en te automatiseren. Men probeert echter ook actief mee te zoeken naar lokale oplossingen voor de nadelige effecten van deze globaliseringstendensen, zoals het incubatiecentrum dat zich richt op specifieke stedelijke problemen.

Jordi Estivill (directeur van het Gabinet d'Estudis Socials, Barcelona) geeft in een aantal denkpistes aan hoe de sociale economie zou kunnen inspelen op de 'loco-globalisering'. Hij ziet onder andere een actieve rol voor de sociale economie om de dialoog noord-zuid, oost-west en centrum-periferie opnieuw vorm te geven. Daarvoor is het vormen van transnationale netwerken en de aanwezigheid van de sociale economie in internationale fora en organisaties van primordiaal belang.

Pleitbezorger versus onderaannemer

Het in vraag stellen van het economisch bestel en het gevoerde beleid wordt gezien als een taak van de sociale economie. Ze wordt niet voor niets de derde sector genoemd naast de vrijmarkteconomie en de overheidseconomie.

Deze aparte functie naast de reguliere economie wordt sterk beklemtoond door de respondenten. De sociale economie mag volgens hen geen verlengstuk zijn. Ze mag er niet op gericht zijn mensen blindelings toe te leiden naar het 'normaal economisch circuit'. Dit impliceert ook dat de *reguliere economie op haar verantwoordelijkheid moet worden worden*. Evenwel wordt het sociaal worden van de reguliere economie eerder als een utopie gezien dan als een realiseerbaar ideaal. Ook in het ontwikkelen van sociale economieprojecten krijgt men weinig ondersteuning vanuit de reguliere economie. Men ervaart een wederzijds wantrouwen tussen beide sectoren.

Ook tegenover de overheid willen sociale economie-initiatieven hun kritische functie opnemen. De *afbankelbaarheidspositie ten aanzien van de overheid* omwille van de subsidies kan echter een bedreiging vormen voor deze kritische functie. Dit neemt niet weg dat men bepaalde knelpunten aan de overheid signaleert. Belangenorganisaties kunnen deze stem krachtiger maken. Sommigen betreuren het feit dat de belangenorganisaties vaak de voeling met de doelgroep verliezen en eerder de belangen van de organisaties en het omkaderend personeel verdedigen. Hoewel overheidssubsidies de organisaties niet monddood maken, verkleinen ze de manoeuvreerruimte van een initiatief waardoor het creatieve en het innoverende karakter verloren dreigt te gaan.

Fons Leroy geeft in zijn bijdrage aan hoe de meerwaardeneconomie een uitweg kan zijn voor het dilemma pleitbezorger versus onderaannemer en hoe de sociale economie kan fungeren als een Trojaans paard bij de realisatie van deze meerwaardeneconomie.

Arbeid versus zorg

Het vinden van een evenwicht tussen zorg en arbeid is voor veel organisaties dikwijls *geen sinecure*. *Arbeid is namelijk tegelijk doel én middel*. Uiteraard is het aanbieden van arbeid aan diegenen die ervan zijn uitgesloten het doel van de initiatieven uit de sociale inschakelingseconomie. Daarnaast zorgt arbeid – in de zin van het uitoefenen van een economische activiteit – ook voor de financiële middelen die, aangevuld met overheidssubsidies, de continuïteit van de organisatie moeten garanderen.

Arbeid in deze dubbele betekenis enerzijds en zorg anderzijds zijn in alle organisaties aanwezig. De onderlinge verhouding tussen deze twee componenten verschilt echter van organisatie tot organisatie. Ook binnen één en dezelfde organisatie treffen we een verschillende mix tussen beide ingrediënten aan. Omdat arbeid ook altijd een middel is om inkomsten te verwerven, staan *arbeid en zorg vaak op gespannen voet*. Door een (bewust of onbewust) sterke nadruk op de bedrijfseconomische aspecten, kan de zorg in de verdrukking komen. Veel hangt echter af van de ontstaansgronden

van een initiatief. Vertrekt men van een bepaalde economische activiteit, waarvoor men een zwakke doelgroep aantrekt (de managementbenadering) of vertrekt men van een zwakke doelgroep, waarvoor men een geschikte activiteit zoekt (de opbouw- of 'founders' benadering)?

De getuigenissen over de (verstoorde) relatie tussen arbeid en zorg, worden becommentarieerd door *Ann Neels*.

Integratie versus uitsluiting

Ook de *sociale economie* is niet immuun voor processen als 'afroming'. Net zoals in de reguliere economie, werken er uitsluitingsmechanismen. Deze zorgen er vaak voor dat de meest achtergestelde groepen ook uitgesloten worden uit de sociale economie, met het gekende watervaleffect tot gevolg. De spanning tussen integratie en uitsluiting *loopt als een rode draad door de verschillende andere spanningsvelden*.

De eerder besproken ontwikkelingen kunnen zowel de integratie versterken als uitsluiting veroorzaken. Zo stelden we vast dat de groei van een organisatie kan ingegeven zijn vanuit de bezorgdheid om een bepaalde doelgroep bij de werking te betrekken. Groei leidt in deze gevallen tot méér integratie. Enkele respondenten zijn echter van mening dat een (ongebreidelde) groei in het nadeel van de zwakste doelgroep kan werken. De economische conjunctuur bepaalt eveneens of de sociale economie integreert, dan wel uitsluit. Bij hoogconjunctuur stromen de 'beteren' door en is er meer plaats voor de allerzwaksten. Een economische recessie kan het tij snel doen keren. Uitsluiting kan ook een gevolg zijn van een sterk doorgedreven disciplinerende kenmerken te vertonen, die allerlei perverse effecten meebrengen voor de zwakste doelgroep. Ten slotte worden ook uitsluitingsmechanismen gecreëerd door de afhankelijkheid van de subsidiërende overheid en de discrepantie die er bestaat tussen een zwakker geworden doelgroep en de eisen verbonden aan die subsidies.

In zijn reactie geeft *Ides Nicaise* aan op welke manier initiatieven uit de sociale inschakelingseconomie integratie verwezenlijken en aan welke voor-

waarden de initiatieven moeten beantwoorden. Uit onderzoek blijkt dat verschillende positieve effecten kunnen worden vastgesteld bij de doelgroep, waaronder een toegenomen welzijn. Ondanks deze neveneffecten moeten de organisaties er constant blijven over waken dat kwantiteit niet de bovenhand krijgt op de kwaliteit.

Besluit

De spanningsvelden waarmee sociale economie-initiatieven hebben af te rekenen, zijn niet onder één noemer te vangen. 'Het' sociale tegenover 'het' economische blijkt een valse dichotomie te zijn. Uit de interviews en de bijdragen van de gastauteurs blijkt dat beide eerder de uiteinden van een continuüm vormen, waartussen het constant zoeken is naar een evenwicht: een 'balanceren op een slappe koord'. We eindigen met een citaat, waarin voor de verhouding sociale economie – reguliere economie een andere metafoor wordt gebruikt, namelijk die van de 'scheenschopper':

'Ik denk dat deze sector op zich een sterke sector is en een voorbeeldfunctie heeft en niet per se gericht moet zijn als aanvullingetje op het reguliere systeem maar juist een stuk als alternatief voor het systeem. En niet als plaatsvervanger van dat systeem maar wel als complementair, als scheenschopper zo'n beetje.' (uit interview met koepelorganisatie)

Mieke Frans
Katrien Seynaeve
UFSIA

Noot

1. Deze publicatie kadert in een tweedaags colloquium op 17 en 18 oktober 2002 'Balanceren op een slappe koord: spanningsvelden in de sociale economie?' Het wordt georganiseerd n.a.v. het tienjarige bestaan van vzw WEB, die in de Kempen opleiding en tewerkstelling voor laaggeschoolde kansengroepen organiseert. Meer informatie over het colloquium, inschrijvingen en bestelling van de publicatie kan via web2002@websweb.be.